

*Жанна Василівна ЯНКО,
аспірант кафедри філософії Дрогобицького
педагогічного університету ім. Івана Франка*

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЙ ЯК ДУХОВНИЙ ФЕНОМЕН

Художній твір – наслідок складного духовного процесу, до якого включені як об'єктивні реалії, так і специфіка митця-суб'єкта. Він (художній твір) постає як таїнство, в якому визначальна роль належить саме суб'єктивності автора. Художнє осмислення відбувається як творчий акт, у якому задіяні різні психічні властивості митця: “раціо” та “інтуїцію”, свідомість і підсвідомість, почуття і розум; залучені також життєвий досвід та додосвідні знання, пам'ять тощо. Іван Франко писав, що поет “для dokonання сугестії мусить розворушити цілу свою духову істоту, зворушити своє чуття, напружити свою уяву, одним словом, мусить сам не тільки в дійсності, але ще й другий раз, репродуктивно, в своїй душі пережити все те, що хоче вилити в поетичнім творі, пережити якнайповніше і найінтенсивніше, щоби пережите могло вилитися в слова, якнайбільше відповідні дійсному переживанню” [12, 45-46]. Але зрозуміло, що сутність такого діяльнісного творчого процесу, яким є художнє осмислення соціально-культурних реалій, остаточно окреслити неможливо. Поезія як один із видів мистецтва “є психічна енергія, яка безупинно пульсує і яка живить нашу людськість, цебто нашу мовність, через яку і в якій ми стверджуємо себе як самосвідомі істоти”, бо “без неї наша людськість надто пavidко зредукувалась би до механічних повторів, стереотипів, а остаточно до духовної смерті” [10, 159].

Митець, художньо осмислюючи реальність, опирається насамперед на неї, бере за основу емпіричне буття, виходить із обставин, що його оточують, але не виключає при цьому себе, будучи одночасно суб'єктом і об'єктом пізнання, адже лише в стані повної амнезії можна виключити *себе із себе*.

Суб'єктивні переживання, різні комбінації відчуттів, психічні асоціації, до яких зводиться досвід і вся реальність (за Берклі та Юмом і у феноменалізмі загалом) складають феномен художнього осмислення дійсності. У філософському енциклопедичному словнику

подається тлумачення феномена як філософського поняття, яке означає “1) явище, що досягається в чуттєвому досвіді; 2) об’єкт чуттєвого споглядання, на відміну від його сутнісної основи – ноумена (як предмету інтелектуального споглядання)” [9, 717]. Художнє осмислення реалій суспільно-культурного життя у свою чергу бачиться як феноменальне явище, як виявлений феномен духовного світу митця, а отже – духовного життя певного суспільства, стає набутком загальнолюдського духовного скарбу.

Художній твір можна розуміти як специфічний продукт, що постає як *результат* і процесу досягнення митцем дійсності, і духовних пошуків митця як активного учасника суспільного життя та особистих переживань. Роль суб’єктивності митця у художньому досягненні соціально-культурних реалій полягає саме у способи їх *осмислення*, у необхідності чи випадковості його конкретної форми. Ми можемо брати художній твір і вважати його правдивим, таким, що відображає, виявляє важливі і не зовсім важливі, помітні та непомітні явища реального духовного життя суспільства; таким, що в оригінальній і разом з тим у простій формі подає читачеві нову художню реальність. Митець у своїй творчій лабораторії не є реєстратором подій, його зачіпає щось особливе, те, чого не зауважує інша людина. В художньому творі нам відкривається авторська правда, тобто суб’єктивне авторське бачення проблеми, процесу чи явища. Художня правда, яка може бути досягнута читачем через художній твір, лежить, можливо, посередині між об’єктивною реальністю та істиною. Варто наголосити, що *правда* завжди має *суб’єктивну* природу, в чому й виявляється її специфіка та залежність як від особистості митця (творця, автора), так і від особистості реципієнта (читача, глядача, слухача).

Спільність умов людського існування, тобто сукупність апріорних меж мають як об’єктивну, так і суб’єктивну сторони. Ці межі об’єктивні, за Сартром, тому, що зустрічаються всюди і всюди можуть бути розпізнані, а суб’єктивні тому, що переживаються, бо вони будуть нічим, коли не будуть *пережиті* людиною. Людина-читець, існуючи в світі, активно присутня в ньому, вона не замкнута в собі. “Реалізувати себе по-людськи людина може не шляхом занурення в саму себе, але в пошуку зовнішньої мети, якою може бути звільнення чи ще якесь конкретне самоздійснення” (8, 344). Самореалізація – це коли людина чітко усвідомлює свій пошук,

свою діяльність. Читець є тим, що поєднує в собі суб'єктивність та об'єктивність; але не може бути передбачений *результат* тієї взаємодії.

Художнє осмислення соціально-культурних реалій постає як своєрідне творче пізнання цих реалій. Пізнання соціальної дійсності – це творчий процес, бо має на меті перетворити, змінити реальність; бачиться він як метаморфоза не заради неї самої (не як самоціль), а як реалізація, самореалізація творчої особистості.

Літературний твір втілює в собі соціальні, політичні та релігійні ідеї, а також весь обсяг авторської тенденції, але ця заввага Франка стосується лише справжнього *мистецького* твору. Надзвичайно важливим є питання “про відносини штуки до дійсності, про причини естетичного вдоволення в душі людській, про способи, як даний автор викликає се естетичне вдоволення в душі читачів або слухачів, про те, чи у автора є талант, чи нема, про якість і силу того таланту, – значить, і про те, чи і наскільки тенденції авторові зв'язані органічно з виведеними в його творі фактами і впливають із них“, бо тільки тоді будемо знати, “чи можна на підставі якогось твору робити якісь дальші висновки про соціальні, політичні чи релігійні погляди автора, чи, може, сей твір як недоладний треба без дальшої дискусії кинути між макулатуру“ [12, 53].

Щоб пізнати явища соціальної дійсності та їхню сутність, митець як суб'єкт цієї дійсності та водночас як творча особистість вбирає в себе все, наче губка, на все відгукується (таким чином рефлексуючи на соціальне довкілля) тим, що все це переживає чуттями та думками. Відгук зріє в душі митця, доки не вилетіться у художній твір. Переживання автора, що становлять основу процесу творчості та процесу соціального пізнання, що інтегрують у собі багато різних компонентів, аспектів, ейдосів, які згодом поступово (або й миттєво), у будь-якому випадку, непомітно для автора і для стороннього ока формують таке явище, як художній твір. “Звідки відомо, що пізнання не є переживання, відірване від переживання і протилежне йому?” – запитував. Микола Бердяєв, відносячи переживання до сфери філософського осягнення дійсності [1, 71]. На це питання передбачалась відповідь, що категорично стверджувала *абсолютну неможливість* розірваності цих процесів.

Іван Франко при розкритті секретів поетичної творчості відзначає “сам факт, що в такій високій та скомплікованій психологічній

діяльності, як поетична творчість, несвідомий елемент може грати важну чи, може, головну роль, належить до досить нового наукового надбання” [12, 59]. Писав це він у 1898 році і досить повно, як бачимо, пояснив процес творчого натхнення, імпульсом якого є підсвідомість, або “нижня свідомість”, або ця “загадкова сторона поетичної творчості” [10, 59-60]. Адже “кожний чоловік, окрім свого свідомого “я”, мусить мати в своїм нутрі ще якесь друге “я”, котре має свою окрему свідомість і пам’ять, свій окремий суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє ділання – одним словом, має всі прикмети, що становлять психічну особу”. Саме чуття Франко пояснює як постійний і неминучий резонанс “всякого, хоч би й як абстрактно-розумового духового процесу” [12, 46].

Іван Франко слушно наголошує, що художній твір є не співчутливим описом, а радше результатом глибокого філософського осмислення та психологічної роботи, наслідком комплексної їх взаємодії. “Та так само й усяке порядне думання, всяка духовна праця була б майже зовсім неможливою, коли б всі наші досвіди і все знання рівночасно і рівномірно товпилося в нашій свідомості”. Нижня свідомість, за Іваном Франком, є величезним, невичерпним “магазин” думок і почувань, “багатим шпихліром, котрого засіки при корисних обставинах можуть відчинитися і видати з себе скарби, про які їх щасливий властитель не раз і сам не знав нічого і сільсько” [12, 62]. Художня творчість – це активна, напружена діяльність, творення нового, породження нових образів, персонажів, мотивів, ідей тощо; при цьому може переважати інколи інтелектуальне начало, а часом підсвідоме чи чуттєве начало. Особистість є носієм творчого начала, а творча особистість, митець є і реалізатором творчого задатку. “Отсі щасливо обдаровані психологічні Крезі і копачі захованих скарбів – се й є наші поети. Властиво, віднаходять і видобувають вони ті скарби не зовсім активно, не зусиллям свобідної, автономної волі. Бо коли маємо дати віру признанням поодиноких поетів, то їх роль частенько буває пасивна” [12, 63].

У процесі правдивої творчості митець виходить за межі природного, соціального, за межі цього світу, дійсності, “потрапляє” у трансцендентне, ірраціональне, у містику. Такі аспекти притаманні творчій діяльності і процесу пізнання (творчості та довкілля) митцем і осягнення процесу художнього осмислення самого митця. Наголошуючи на небуденності, винятковості, творчості, Франко

називає її божевіллям: підкреслює роль *творчої індивідуальності*, наводить приклади поетичного “вітхення” Гете, “милого божевілля” скептика Віланда, одного з відкривачів невідомого із школи романтиків XIX століття Адама Міцкевича, який приймає іскру Божу на крилах натхнення; Франко підкреслює, що поетична творчість є щось відмінне від звичайного людського “я”, і що думка про цю відмінність вносить до людської суті щось особливе, як, наприклад, Шевченкові “думи” чи “муза”. Він (Франко як критик) зупиняється на таких свідченнях самих поетів про процес поетичної творчості тому, що “кому ж ліпше ї тямити в сьому ділі, як не самим творцям? Постороння обсервація тут майже неможлива; наука мусить в такім разі зібрати поперед усього свідoctва першорядних свідків і, доповнивши їх подекуди по змозі, повинна взятися до вияснення самого факту” [12, 59]. В реальному житті відбуваються складні перипетії, процеси, що утруднюють пізнання соціальної дійсності письменником на всіх її рівнях. Митець сприймає з довкілля те, що впливає з об’єктивних умов, при цьому щось осмислює відразу і з великим зусиллям, а щось відкладається у комірчки підсвідомості і там чекає свого часу. В процесі художнього осмислення дійсності митець не виключає власні духовні потреби. Таким чином, художній твір постає органічним відображенням реальних процесів, сприйнятих митцем *свідомо* та водночас *підсвідомо*.

Письменник *словом* передає об’єктивну інформацію, пропускаючи її крізь призму власного інтелекту, власної свідомості, маючи при цьому певні переконання, детерміновані соціальною діяльністю. Автор літературного твору є певним соціальним типом, який передає свої ідеї, він є активним сприймаючим суб’єктом, що подає свої враження, своє розуміння, тлумачення об’єктивної дійсності. Художній твір не постає копією, віддзеркаленням соціальних реалій, він створює повніше уявлення про ці реалії та про суб’єкта художнього осмислення. Митець як автор художнього твору – це, по-перше, член конкретної соціальної верстви і, по-друге, він перебуває на зіткненні, на перехресті багатьох соціально значущих і не зовсім важливих зв’язків; тут є те, що позитивно впливає на нього, те, що обурює його, те, що можна усунути, те, чого не можна ніяк уникнути. Тому при аналізі процесу художнього осмислення реалій як духовного феномена важливо охарактеризувати те середовище, те оточення, в якому перебуває митець, а також

яку роль він тут виконує. Митець формується за конкретних суб'єктивних умов (освіта, уподобання, психічна специфіка, щасливе чи нещасливе кохання), які проходять через його душу, свідомість. Його культурне оточення може сприяти творчості митця або, навпаки, гальмувати її. Значну роль відіграє також соціальний статус автора, усвідомлення ним свого призначення як митця чи трибуна.

Трибун оперує гаслами, думки викладає в стислій, закличній формі, яка спонукає до конкретної дії.

Художня інтерпретація складних соціально-культурних процесів неможлива без суб'єктивного духовно-душевного наповнення оригінальних форм, у яких докорінно перетворюється все те, що існує об'єктивно. Потрапляючи до душі митця, воно копіює його (митця) душевну напругу, дорогою ціною крові постає в таких образах (і „образках“), які промовляють не до інтелекту, а до самої душі читача – сучасника чи представника подальших поколінь. У Франка читаємо: „Бувають хвили – серце мліє/ І скорбних мислей рій летить, /Мов чорна хмара небо криє/ І грім у хмарі гуркотить. /І поглядом німої злости/ Гляджу на небо й світ живий/ І жду, що з земної утроби/ Ось-ось прорвесь огонь страшний/ І вмить спалить всю землю тую/ З всіма неправдами її, / Перелама хаос твердую /Шкарлуцу скріпкої землі.../ І, наче золото в горнілі, /Сей світ очиститься зовсім, / І чиста, в невечерній силі, /Засяє правда й воля в нім!“ [11, 40-41].

У Франка, подібно, як у Гете й Міцкевича, з'являються саме вночі „думки“ невгомні, що налягають на мозок, що полонять його серце і вириваються, летять кудись ті „думи-орли“: „Ночі безмірні, ночі безсонні, / Горе мое! /Мозок наляжуть думки невгомні. /В серці грижа, мов павук той, полонній/ Сіті снує.// Виром невпинним бажання сердечній/ Рвуться, летять – /Вічно невтишені і безконечні... /Мов на свої мене крила безпечні / Схопить хотять. //Де ви так рветесь, куди ви літаєте, / Думи-орли?// В гості до зірки ви, чень, не бажаєте?/ К земним зіркам же ви й стежки не знаєте/ Тут по землі. //О моя ясна, блискуча зірничко, / Де ти живеш?/ Чи за життя ще я вздрю твое личко? /Чи аж по смерті на гріб мій, горличко, /Плакать прийдеш?“ [11, 46].

Предмет художньої творчості, назв'їм його зумисним чи інтенційним, або уподібнюється до реалій історичної дійсності, або виникає як новий додаток до цієї дійсності і тим самим стає її

частиною. Ніколи, однак, не виникає він поза її межами, в історичній пустці, у аксіологічно незайманому часі і просторі. “Безпредметної, позачасової поезії немає і не може бути. Вона є продуктом і активним творцем історії – історії національної, а тим самим і загально-людської” [10, 160]. Саме поети, письменники, одним словом, митці творять неповторну в часі і просторі мистецьку, культурну “конфігурацію”. Англо-американський поет і критик Т.С.Еліот відзначав, що в кожному справжньому художньому творі є щось, що навіть при повному знанні автора є і повинно залишитись нез’ясованим, бо саме це нез’ясоване має найбільше значення. В той момент, коли вже створено художній твір, відбулося щось зовсім нове, щось таке, чого не можна пояснити тим, що було до того моменту. Можливо, це і є те, що ми вважаємо творчістю, художнім актом, в результаті якого з’являється нова художня реальність, така дійсність, яка за своєю структурою, буттям, манерою передачі суттєво відмінна від об’єктивної реальності. Ця дійсність існує в уяві, у свідомості митця, а згодом постає в уяві та в свідомості читача, реципієнта художнього твору.

Художнє осягнення дійсності – це процес цілісного своєрідного світоприйняття, децю відмінний від філософського, оскільки формами мислення постають художні образи. Франко зауважив, що „кожний, хто пише, чинить се в тім намірі, щоби піддати, сугестувати другим якісь думки, чуття, виображення, тільки що один уживає для сеї цілі *поетичної форми*, другий наукової аргументації, третій – критики. Правда, *кошти продукції сугестування* на сих трьох шляхах досить не однакові” [12, 45].

Необхідно уважніше проаналізувати орієнтацію на відкриття змісту світобудови у фокусі людської екзистенції, суб’єктивні переживання індивідуального життєвого світу митця. Найповніше відкрити цей зміст може не хто інший, як сам митець, справжній майстер художнього слова.

Процес художнього осмислення характеризується швидше синтетичною діяльністю почуттєвої сфери та свідомості письменника. Мислення (зокрема художнє), відштовхуючись від чуттєвого досвіду суб’єкта, перетворює його, даючи шанс подвоювати реальність новими (саме художніми) формами, отримувати знання про окремі властивості та взаємостосунки предметів, які недоступні безпосередньо емпіричному рівню пізнання. Художнє осмислення широко відкриває

пізнавальні можливості митця, даючи змогу глибоко проникнути в закономірності розвитку соціально-культурних реалій та природу самого художнього осмислення, суб'єктом якого (а отже – і об'єктом) є письменник чи поет. Художнє осмислення постає вельми складним соціально-культурним феноменом, феноменом духовного життя окремого художника слова, а також феноменом суспільного духовного буття. В процесі соціального пізнання художнє осмислення можна розглядати, аналізуючи при цьому співвідношення суб'єктивного та об'єктивного аспектів, чуттєвого та раціонального, емпіричного та теоретичного. Підкреслити тут важливо психологічні основи художнього осмислення дійсності. Художнє осмислення, виходячи з психологічного трактування, виявляється в актуальній діяльності митця-суб'єкта, яка є вмотивованою потребами та цілями, що мають особистісну значущість.

Художній твір є таким соціально-культурним феноменом, що специфічно відображає реальні процеси дійсності та своїми ж оригінальними засобами впливає на ці процеси. В системі духовного життя суспільства художній твір можна інтерпретувати як активну функціональну його складову; бо саме в духовному житті суспільства виявляється активність художнього мислення, художньої свідомості, що знаходить своє втілення, свою реалізацію, своє продовження, своє нове життя у художньому творі.

В монографії “Художня література і духовне життя суспільства” автори відзначають, що, по-перше, динаміка художнього процесу, виникнення принципово нових художніх явищ, нових тенденцій породжують нові її грані, що потребують осмислення, а, по-друге, з розвитком суспільства, зміною суспільної ситуації окремі форми свідомості набувають особливої інтенсивності, стають виразно визначальними, впливаючи на свідомість у цілому, а отже, й на мистецтво [2, 3]. Справді, художнє пізнання дійсності якнайактивніше сприяє усвідомленню органічної взаємодії різних суспільних та культурних явищ, фактів, процесів тощо. Художній твір відображає життя цілісно, конкретно-чуттєво, осмислено, бо вся повнота живого функціонування суспільної свідомості та її окремих складових не так ясно і точно виявляється у реальному житті. “Людина просто існує, і вона не лише така, якою себе уявляє, але така, якою вона хоче стати. І оскільки вона уявляє себе вже після того, як починає існувати, і проявляє волю вже після того, як починає існувати, і

після цього пориву до існування, то вона є лише те, що сама із себе зробить... Це і називається суб'єктивністю" [8, 323]. Суб'єктивність автора є горнилом, у якому народжується художній твір, таке горнило, в якому все перегорає і трансформується у щось якісно нове. Художній твір стає тією реальною субстанцією, тим дійсним фактором, у якому відображений процес художнього осмислення соціально-культурних реалій, оскільки через певний художній твір здійснюється проекція суспільного духовного життя на індивідуальний духовний світ автора твору, а згодом – і реципієнта-читача. Дійсно кожен психічний акт і процес народжується і формується в мозку конкретної людини, яка живе і обертається в певному предметному середовищі, соціально-пізнавальній ситуації, і, "змальовуючи цю ситуацію як обставини поведінки людини, письменник фіксує дії, впливи, подразники, які збуджують певні реакції, зумовлюють розмаїті елементи психіки, виповнюють зміст свідомості" [2, 14-15]. Галицька письменниця Наталія Кобринська писала в автобіографії, що "се ненастанне читання книжок" впроваджало її в різні фази "умственного розвою", приносило деколи втіхи, та більше непокою і болю. Знаю, що "дуже терпіла тоді, коли зачинала знаходитися з школою позитивістів. Твори тої школи почали руйнувати не лиш мої релігійні виображення, але також і погляди на життя і на той суспільний лад, який мене окружав. Се не переходило у мене мирно, – я відчувала, що трачу під собою ґрунт, і сильна душевна борба до найвищого ступеня роздражняла мої нерви. Серед того розпучного хаосу блиснув промінь світла, котрий мене навів на стежку, по котрій, здається, буду вже іти до кінця мого життя" [7, 318]. Як активна учасниця феміністичного руху в Галичині наприкінці XIX – початку XX віків вона, зокрема, відзначала: "Того, що сама осягнула, бажалам і моїм посестрам. Я через літературу дійшла до зрозуміння положення жінки в суспільності – тож хотіла і других повести на ту дорогу" (збереження графіка твору) [7, 322].

Художнє осмислення дійсного соціально-культурного життя Галичини характеризується впливом на нього ідей К.Маркса, Ф.Ніцше, А.Шопенгауера, З.Фройда, Г.Спенсера. "Хоч художня свідомість із суспільною мають лише опосередковані зв'язки, але пavidкий зріст другої не міг не позначитися на літературній творчості", – пише сучасна дослідниця Наталія Щумило [14, 63]. Бо саме на межі двох

століть “зіткнулися два типи художньої свідомості, старий і вироблований новий” [14, 63]. Один тип був репрезентований школою, яка творила літературний образ переважно завдяки описові життєвих обставин і яка була ближчою читачеві з народу (Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний). Другий тип був представлений літературною школою, яка в центр уваги поставила рефлексуючу людську душу як віддзеркалення соціального буття і яка була зорієнтована на інтелігенцію. Цю характеристику блискуче показав Іван Франко у статті “Старе й нове в сучасній українській літературі”, написаній у 1904 році.

В іншій статті Франко пише, що “обов’язок усякої національної літератури і кожного писателя та критика, свідомого своєї мети, – реагувати проти шкідливої моди, поборювати її властивими йому літературними способами. “В літературі ще більше, ніж у політиці, має перевагу сила над правом: сила таланту, сила переконання і запалу над засидженим правом традиції, формулок і доктрин” [13, 39-40]. Свої перші кроки до художнього осмислення суспільного життя Франко робив без сторонньої допомоги, не було йому в кого вчитися, не виходило молодому поетові думати про те, щоб “хто з тодішніх освічених людей, із якими доводилося йому здібатися”, вказав шляхи, якими б можна було йти [6, 9]. П. Кияниця відзначає лише рішучий вплив ідей М. Драгоманова на галицьке суспільство. Для Франка Драгоманов був першим, хто додав йому “духа й охоти” [6, 11].

У 1882 році Іван Франко познайомився з Наталією Кобринською і підтримував жваві літературні й громадські зв’язки. За 22 роки збереглося 38 листів його до Кобринської. В примітках до опублікованих листів Івана Франка до Наталії Кобринської Ірина Величко зазначає, що листування дуже цікаве для з’ясування тодішніх тяжких обставин, серед яких доводилося обом письменникам працювати. В цих листах зокрема розповідається про ті колоди, що їх завжди кидали під ноги Франкові галицькі “патріоти”, що завжди ставали на перешкоді його великій ініціативі. А як він щось збудував, наприклад, журнал “Зоря”, то зараз йому виривали з рук. В своїх листах Франко також виявляє приязнь до Н. Кобринської, яку “звик уважати товаришем, співробітником, не тільки на полі літератури, але взагалі в культурно-громадській роботі” [3, 276]. А в одній із найновіших розвідок про Франка Роман Горак доводить

окремими фактами, як письменника не щадили ні свої, ні чужі: "Найповажніші мужи-вчені, які не так давно самі вийшли з соціальних низів і доп'ялись до сякого-такого становища в суспільстві, не соромились проти нього у своїх статтях тих відомих виразів, які вживали відомі героїні відомої повісті Івана Нечуя-Левицького" [4, 7]. Але на ті укуси і на той біль Франко відповідав повістю "Борислав сміється", "сповненою християнської любові до тих, від кого суспільство відвернулось і кинуло за свої межі моралі. Відповідав тими творами, які сьогодні є візитною карткою нашої літератури перед світом, є зразком гідного наслідування тієї ж світової літератури" [4, 7]. Разом з Оксаною Забужко скажемо про інтелектуально-творчу діяльність Івана Франка, що саме на терені цієї суверенності, "непідлеглості прямим запитам соціальної практики і відбулося зрощення художнього й філософського мислення Франка, своєрідна компенсаторна, можливо, навіть несвідома, "філософізація" творчості" [5, 58].

1. Бердяев Н. Философия свободы. – М., 1989.
2. Білий О.В., Брюховецький В.С., Гром'як Р.Т. та ін. Художня література і духовне життя суспільства. – К., 1989.
3. Величко І. Примітки // Іван Франко. Збірник / За заг. ред. І.Лакизи, П.Филиповича і П.Кияниці. – Львів, 1926.
4. Горак Р. Його не щадили ні свої, ні чужі // Газ. "Високий замок." – 29.05.1999.
5. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К., 1993.
6. Кияниця П. Життя й діяльність Івана Франка // Іван Франко. Збірник / За заг. ред. І.Лакизи, П.Филиповича і П.Кияниці. – Львів, 1926.
7. Кобринська Н. Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. – К., 1980.
8. Сартр Ж.П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. – М., 1989.
9. Феномен // Философский энциклопедический словарь – М., 1983.
10. Фізер І.М. Поезія, критика, дійсність // Березіль. – 1991. – № 4.
11. Франко І. Із збірки "З вершин і низин" // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т.1. – К., 1976.
12. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т.31. – К., 1981.
13. Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах // Франко І. Зібрання творів у 50-ти тт. – Т.31. – К., 1981.

14. Шумило Н. Соціологія "народницької концепції" в українській літературі кінця XIX – початку XX століття // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 11.

Жанна Янко. Художнє осмислення соціально-культурних реалій як духовний феномен. В статті осмислюється як художнє досягнення реалій суспільного життя, в якому визначальна роль належить суб'єктивності поета чи письменника; аналізується творчий акт, в якому задіяні свідомі та підсвідомі, раціональні та ірраціональні, почуттєві та розумові властивості митця слова, що в результаті породжує таке духовне явище, як художній твір. Зроблена спроба дослідити джерела та чинники процесу художнього осмислення соціально-культурних реалій.

Жанна Янко. Художественное осмысление социально-культурных реалий как духовный феномен. В статье осмысливается художественное постижение реалий общественной жизни, в котором определяющая роль принадлежит субъективности поэта или писателя. Анализируется творческий акт, в котором задействуются сознательные и подсознательные, рациональные и иррациональные, чувственные и умственные свойства мастера слова, что в результате порождает такое духовное явление, как художественное произведение. Сделана попытка исследовать источники и факторы процесса художественного осмысления социально культурных реалий.

Zhanna Yanko. Artistic comprehension of social-cultural realities as a spiritual phenomenon. Artistic comprehension of realities of social life plays an important role in poet's or writer's creative work. The author analyses a creative act in which conscious and subconscious, rational and irrational, emotional and mental features of master of word are engaged and it generates such a spiritual phenomenon as work of art. The author attempted to study the sources and factors of the process of artistic comprehension of social-cultural realities.